

„Helyére bővült egy világot”

Fodor András Fülep-képéről

Fülep Lajos tudományos munkássága a művészetfilozófia területén kimagasló. A második magyar reformnemzedék, *Ady* és a *Nyugat* íróinak forradalmi újításait az elsők között ismerte fel. Elkötelezte magát a társadalmi és szellemi megújulás ügye mellett. *Bartók* és *Kodály* ekkor kezdi a magyar zene megújítását, *Rippl-Rónai* és *Egry* új festészeti nyelvet teremt, *Lukács György* filozófiai, *Szabó Ervin* társadalomtudományi irányban tör új utat. Ebben a nagy szellemi, forradalmi átalakulásban vesz részt *Fülep Lajos* is.

A *Vasárnapi Társaság* tagjaként *Balázs Béla*, *Fogarasi Béla*, *Hauser Arnold*, *Káldor György*, *Lesznai Anna*, *Lukács György*, *Mannheim Károly*, *Tolnay Károly* körében tevékenykedik. Ebből nő ki a *Szellemi Tudományok Szabad Iskolája*, ahol előadássorozatot tart *A nemzeti jelleg problémája a magyar képzőművészetben* címen. Az alig harmincéves fiatalember arra vállalkozik, hogy az elmúlt század magyar képzőművészetét mérlegre tegye. 1911-ben *Lukács Györggyel* együtt szerkeszti a *Szellem* című filozófiai folyóiratot.

A görög művészet és filozófia ismeretében az esztétikai elemzés számára a legfontosabb elveket, a művészet nemzeti és egyetemes, örök és időhöz kötött jellegének problémáját veti föl. Alapkérdését a nemzeti karakter megítélésében így fogalmazza meg: „A lokális jelentőségen tülemelkedve van-e a magyarnak valami sajátos küldetése az európai művészet közösségében, a világművészetben?”

Művészettörténeti értékű fölfedezéseket tesz, *Lechner Ödön*, *Izsó Miklós* és *Szimyei Merse Pál* művészetének értékeit előtérbe állítva. 1951-ben *A magyar művészettörténelem feladatai* címen tart előadást az Akadémián. Főszerkesztője *A magyarországi művészetek története* című, kétkötetes kézikönyvnek. Iránymutató tanulmányokat ír *Derkovits*ről, *Csontváry*ről.

Tanulmányait „alkalomra és kívánságra” papírra vetett munkáknak tekintette, összegyűjtésükkel, kiadásukkal nem törődött. Így történhetett, hogy életében egyetlen önálló, könyvalakban megjelenő munkája a *Magyar művészet* maradt.

A forradalmi átalakulás híveként *Károlyi* megbízatásából teljesít Olaszországban diplomáciai feladatot. (A francia befolyás ellensúlyozására az olaszokban akart támogatót szerezni.) A forradalom idején tanári kinevezést kap a budapesti egyetemre, amelyet a kommün bukását követően elveszít. Ekkor visszavonul, dunántúli falvakban református lelkészként dolgozik. Zengővárkonyban két évtizedet tölt el, de itt is kapcsolatot tart az ország progresszív szellemi erőivel. Helyi közeletet él, vállalja a lokalitásból adódó feladatokat is. Ugyanakkor a népi írói mozgalom egyik fő inspirátora, alapító tagja az 1934-től megjelenő *Válasznak*. Léhelyzetéről így vall: „Akikkel még az előző háború, s a kommün idején együtt filozofáltam, *Lukács György*, *Balázs Béla*, *Mannheim Károly*, külső emigrációba szakadtak, nekem a belső emigráció sorsa jutott, a szigetélet szellemi magányában.”

Fülep rehabilitációjára csak 1946-ban kerülhetett sor. 1947-ben *Keresztury Dezső* kultuszminiszter kinevezi egyetemi tanárnak a budapesti egyetem olasz tanszékére és ekkor megbízást kap az *Eötvös Kollégiumban* betöltendő tanári állásra is. Kezdetben a kollégiumban, majd egy Szécher úti villában lakik. 1948-tól akadémiai levelező tag, 1951-től a budapesti egyetem művészettörténeti tanszékének vezetője. 1957-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, 1961-ben vonul nyugalomba.

Még maga rendezte sajtó alá azt a kötetet, amely *Magyar művészet* címmel 1971-ben jelent meg posztumusz műként. Az 1920-ig írt cikkeit és tanulmányait tartalmazza *A művészet forradalmától a nagy forradalomig* című gyűjtemény (Magvető, 1974.); *Művészet és világnézet* címmel jelentek meg az 1920 és 1970 között keletkezett cikkei, tanulmányai (Magvető, 1976.). *Európai művészet és magyar művészet* címmel Romániában válogatást adtak ki műveiből (Kriterion, 1979.).

A művészetet mint külön szférát határozta meg, a művészt akarta konkrétá tenni. „A láttatás tudósa” (Takáts Gyula) a művészi látás, látni tudás képességét sajátos koncepcióban tárta hallgatói elé. Szerinte a *látó ember* minden művészettörténeti korban megvolt: „A dolgok igazi szemléelője az, aki szemével, fülével, egész lényével, egész kitarukozásával a dolgok, a valóságvilág vagy a művészet világa felé fordul és hagyja (...), hogy átfolyják rajta, elementáris erővel ragadja meg őt a világ lehellete. Szép dolgok között élt, amikor látott, és mert látott: gazdag lelkű volt és boldog volt.”

Ez a látás, látni tudás különböztette meg a modern embertől, aki „már nem lát semmit, aki mindent tud. Szín, hang, forma, szabály, törvény: számára már mind ismerősök, hisz tudja őket, egyszintre hullt absztrakciókból: betűkből, a könyveiből jól tud mindent és nem veszi észre, hogy nem lát semmit, hogy fekete hályog van a szemén. Fekete hályoggal járkal a világ ezer dolga közt és mindent egyformán tud: szürkének és színtelennek.”

„EMBERBEN Ó A MÉRTÉK”

Fodor András 1947 őszétől az Eötvös Kollégiumban tanítványa volt Fülep Lajosnak. Barátaiból szellemi családot szervezett a Mester köré. A találkozások történetét naplóban rögzítette, egészen 1970 őszéig, Fülep 1970 végén bekövetkezett haláláig. A költő és naplóiíró célja egy és ugyanaz: „Ezer met-szetbe fogni / egyetlen mondatlant”.

A fiatal költő egyik esküje Fülep Lajosra vonatkozik, a művészetfilozófia nagy magyar génieszára, aki nemzedékeket tudott magához vonzani, valódi feladatokra eszméltetni. Személyiségének titkát mindmáig kutatja a költő, esszé- és naplóiíró Fodor András, aki a *spiritus rector*, a választott szellemi apát tisztelte benne:

Emberben ő a mérték. Úgy szeretjük,
mint megtalált apát az árva gyermek.
Van otthonunk, mert van, aki megmutassa
mi elveszett a dolgokban: a lelket.

Fülep számára magyarul írni nem filológiai, hanem erkölcsi problémát jelentett. Azt vallotta: „a legegységesebb művészet egyúttal a legnemzetibb”, abban az értelemben, hogy a művészet nemzeti jellege a „nép összes sajátos szellemi és morális energiáinak a megtestesülése”. A Mester nagy varázslata: közte és tanítványai közt eltűnt a tér, az idő és a társadalmi különbség. Szokratészi módszerrel észrevétlenül avatta be hallgatóit hatalmas

tudásába, bővülte rá figyelmüket a problémák lényegére. *Pater familiásként* Fodor Andrásék baráti körének szinte peripatetikus iskolát tartott. A találkozások, szavak, gesztusok élményét, érezve a számadás kényszerét – „ezt így nem élhetem át többé soha” – hűséges sífárként („egyetlen érv az elmúlásra”) rögzítette a költő és naplóíró. Fülep barátsága Fodor Andrásnak, az emocionális költőgéniusznak meghatározó élményévé, életének, szellemének organikus részévé vált.

Fülep a neki ajánlott *Pannónia* című versben lírai hősként erkölcsi példaképpé magasodik, „kötelmeink hitéről beszél”. A pannon mikrokozmoszból éteri zene árad: „Vörös szakálla izzó méhrajából / röppennek szét az esti csillagok...” Megkapó háttérrel kristályosan szép pillanatot örökít meg *A hóhullásban*. (*Bozay Attila* zenét szerzett a szövegére.) Együtt csendül a szó, zene, és felragyog a kép, emberközeli felmagasodik az elmenyitogató Mester alakja: „A hóhullásban szép az öregember...” A költő hiánytalan művészi teljességgel szeretné tetten érni „a múlás törvénye alá rendelt foghatatlant”, felmutatni azt, hogy őt és társait Fülep „az emberlelte szépség ízére” megtanította.

Fodort Fülep halálának a híre Angliában éri. Hazatérve *Kettős rekviem*-ben siratja el Mesterét és a fiatalon elhunyt, Bartók-kutató zeneszerzőt jó barátot: *Colin Masont*. „Az emberi szív és elme számára nyitott mű” (*Domokos Mátyás*), a *Kettős rekviem*, a példázatból időszerű erkölcsi-szellemi szubsztanciát tud felmutatni. Valós léthelyzetét rögzítve újra kimondja a kulcsszót: „Visszajöttél az anyaföldre, / hol nincs többé / apád.”

Fülep emlékét idézi, jelentőségét tudatosítja a zengővárkonyi *Gesztenye-erdőben*: „Ezen az istenszőnyegén, / e törzsek oszlopa között / kísértem egy királyt.” Fodor András Fülep iránti barátsága, kötődése transzcendenciát idéző, és ezért az atyai jóbarát halála után is megmarad, és érvényes: „... egy ifjú-azgastyán, karját összefonva hátul, / jár föl-alá / az én / időmben mindörökké”.

Fodor András Fülepben, amint *Németh László*-ban, és *Illyés Gyula*-ban is, „a legendák újult elragadtatása” helyett, a „szivárvány mitológiák” helyett igazi, irányjelölő géniuszokat talált: a „hit józan vallásalapítóit / okos düh prófétáit, / eszelős szenvedély helyett / a szenvedély eszméletét”. Azt vallja, józan előrelátást, evilági „prófécia” nélkül nem létezhet népművészi jövőremény: jaj annak a népnek, amelyből kiveszik az igazvallók hite és megvesztegethetetlen szolgálatetikája.

EZER ESTE FÜLEP LAJOSSAL

A XIX. és a XX. században európai irodalomban kedvelt, elterjedt műfajjá vált a napló. *Byron*, *Puskin*, *André Gide*, *Kierkegaard*, *Kafka* és mások naplói éppúgy ismertek, mint nálunk *Kemény Zsigmond*, *Széchenyi*, *Just Zsigmond*, *Füst Milán* vagy *Szabó Lőrinc* naplódokumentumai. Fodor András művét sok szempontból mégis különösnek, az előzményektől eltérőnek érezzük. Ennek egyik oka: a naplók rendszerint posztumusz kiadásokban szoktak megjelenni. Fodor úgy oldotta fel a modern napló alapvető ellentétét, a titoktartás és a publikáció vágyának ellentmondását, hogy a napló főhőseinek nem önmagát, hanem Fülep Lajost választotta. Mellette vonul fel az 1945 utáni magyar szellemi, irodalmi élet hatalmas galériája: *Domokos Mátyás*, *Hernádi Gyula*, *Lator László*, *Kormos István*, *Vekérdi László* és sokan mások. Fel-felbukkannak a kor legismertebb személyiségei: Kodály Zoltán,

Németh László, Illyés Gyula... Fülep távoli mellékbolygója a rendkívül tehetséges jóbarát: Colin Mason.

Az *Ezer este Fülep Lajossal* pontos, kifejezőerejű címadás, amely közvetlenül utal a téma és a mű értelmezésére, lényeges vonásaira, de teljes értelmét csak az olvasás folyamán nyeri el. Az előreutaló, találó cím nyitja és zárja a mű témáját.

Hasonló funkciót tölt be a Gorkijtól választott mottó, Gorkij a tengerparton gondolataiban merülő aggastyán Tolsztojt meglátva érezte meg a „szavakkal ki nem fejezhető” elragadtatást és az elmúlás miatti aggodalmat, amely „egy boldog gondolatba olvadt: – Nem vagyok árva a földön, amíg ez az ember él.”

A naplóíró ugyanezt az érzést áttételesen Fülepre vonatkoztatja, akinek „Sors és választás szerint lett tanítványa.” Róla írja: „Végtelen rétegződésű élet az Öregé. Mindig elámulok, amikor egy-egy réteget kinyit előttünk.”

Fodor András érdeme, hogy az 1947-től 1970-ig tartó időszak irodalmi életét a magyar kultúra részeként szemléli, az irodalmi jelenségeket a korszak egész kultúrájának belsőleg tagolt egységébe ágyazva rögzíti és értelmezi. A naplóírást „a következetességre és tárgyilagosságra nevelődés legkemenyebb iskolájának” tartja. Felveti az alapkérdést: „A személyes események regisztrálása tehát nemcsak impertinens, másokat sértő, kiszolgáltató, veszedelmes műfaj, de netán a felejtéssel, emlékezetmódosítással is szembeszegülő, életellenes tevékenység?” A válasz: a naplónál „izgalmasabb, sokszínűbb, nyíltabb emberi leltár nem képzelhető el”. Leszögezi: „saját tévedéseimnek, mások megigazulásának esélyét egyaránt elismerem. Tisztelem azonban a megélt pillanatok igazságát és összefüggésrendjét.”

A 23 év naplómomentumából válogatott 1400 oldalnyi kétkötetes napló csupán tíz százalékát tartalmazza a teljes kéziratanyagának. Éppen ezért érvényesül benne a válogatás, kiemelés, elhagyás módszere, megmutatkozik – ennek nyomán is a formálás és a nyelvkezelés révén az irodalmi jelleg, holott Fodor Andrásnak sosem volt célja, hogy „irodalmi naplót írjon”.

A napló információgazdagsága lebilincselő. Történeti, kultúrtörténeti, művészettörténeti, irodalompolitikai dokumentumként is fontos az *Ezer este Fülep Lajossal*. Krónikás napló ez, de a naplóíró emberi, szellemi irodalmi, zenei, képzőművészeti fejlődését, életfelfogását, a világhoz való viszonyulását is tükrözi, az eredmények mellett a kudarcokat is rögzíti. Az 1945 utáni magyar irodalom, kultúra történetéhez fontos háttérinformációkat szolgáltat. Olyan információkat, amelyek például a *Nyugat*-korszak kutatói számára hiányoznak, mert még ma sem tudjuk, hogy milyen egyéni, személyi vetületei vannak a *Nyugat* létrejöttének, mert hiányzott a korból egy krónikás naplóíró-egyéniesség.

Minden naplóval kapcsolatban döntő kérdés: milyen fokú a valószínűség-értéke? Az *Ezer este Fülep Lajossal* a konkrét, ténybeli hitelesség, az empirikus érzékletesség és adatszerűség erős fokát éri el. Az egyéni és kortörténeti információk rengetegében is törekszik a korvalóság, az irodalmi élet mélyebb és elvibb szintjének, lényegszerűbb összefüggéseinek a megragadására. Fontos ez, hiszen ma fokozott korigény a ténybeli hitelesség és az empirikus érzékletesség magas foka.

A naplóíró arra törekedett, hogy a személyes, az intim ismeretanyagból főképpen csak a szimptóma-jellegűek jelenjenek meg. Szemérmessége, visszafogottsága főképpen saját házasságának a vázlatosan jelzett történetében érhető tetten, de rendszerint barátainak emberi, szerelmi viszonylataiban is

érvényesíti. De például Ady, Veres Péter, Tamási és mások iránt is erős a kritikája.

Az *Ezer este Fülep Lajossal* azonban nemcsak dokumentum, mert a puszta dokumentum-cszköztelenségével és szenvtelenségével sosem érhetne el olyan hatást, amelyet olvasása bennünk kivált. Költő naplója ez, amelynek nyelve végső soron irodalmi nyelv, ezért nem nélkülözi az esztétikai funkciókat sem. A naplóíró nem veti el egészen az irodalmi formálás eszközeit, a művészi formálás bizonyos foka sem egészen idegen tőle. (Különösen a novellisztikus jellegű kirándulási jelenetek leírásakor.)

A válogatás, elhagyás révén kiiktatta az ismétlődéseket, ritkította az átfedéseket, a jelentéktelenebb részeket. Ezzel bizonyos formáltságot is adott naplójának. Hatalmas anyagából bizonyára emberi, eszmei, politikai okokból, de talán esztétikai szempontból is sok mindent elhagyhatott a naplóíró. Mindent nem mondhat el, ezért a lényeges mozzanatok, korjellemző információk, eszmények, fontosabb erővonalak rögzítésére törekszik. Az irodalmi, kulturális élet mozgásaiból is a lényeg rögzítésére törekszik. Ebben az értelemben a válogatás, elhagyás – szemérmes tapintatból esetleg az elhallgatás –, kiemelés révén is a műfajra jellemző extenzívjelleget az intenzív jelleg irányába mozdítja.

A kifelé tekintő, a napló címadó hősének Fülepet választó Fodor András szeme előtt az énközpontúság és a külvilág ábrázolásának dialektikus egysége rebegett megvalósítható eszményként. Az azonosuló szeretet dimenzióiban ott-honos, de vállalja a kritikai szemléletet is. Nem idegen tőle az önkritika sem, fel-felbukkan az irónia hitelesítője, a finom önirónia is. A napló humoros mozzanatai közt ritkább a gúny és az öngúny – még szelídebb formájában is.

Fülep esetében az eszményítő szándékot, az azonosuló szeretet és csodálat mélységfokozatait igyekszik ellenpontosítani. Nem hallgatja el, hogy a világbírói szellemiségű, ítélő elméjű példakép „egyéniségében is van negatívum bőven”. Fülep szóbeli megnyilatkozásaiban az Ady-kritika hangja erősebb – kicsit megtévesztve Fodort is –, ezért a teljes Ady-értékelés csak Fülep írásaiból olvasható ki. Fodor András aligha tarthatta helyénvalónak, hogy Fülep két sikertelen házassága miatt széthullott családjá, hogy a Mesterből a „rokon-ságérzet hiányzik”...

Dosztojevszkij helytálló értékelése sem fedheti el, hogy Fülep Tolsztoj megítélésében – amint *Flaubert, Balzac, Zola vagy Madách* esetében is – az igazságtalanságig szigorú volt. Nem feledhetjük, hogy a szellem embereit nem tévedéseikkel, hanem eredményeikkel kell mérnünk.

Fodor jóvoltából Fülep körül kialakult szellemi család – mélyen rokonítható a Németh László-i „nagy család” gondolatával – jelentősége rendkívül nagy. Nemcsak „az Öregget, mint atyát a család” körülvevő tanítványok kapták a Mestertől a peripatetikus iskolában, de ők is adtak, közvetítették a külvilágot, ezért a visszahatás tagadhatatlan. (Például József Attila értékelését tekintve!)

Fodor András önmaga és nemzedéke nevében naplójában emléket állított az atyai jóbarátnak, a kevés művet alkotó, de a lelkekbe, szívvekbe írni tudó géniusznak. Tette ezt abban a hitben, hogy „a mi nemzedékünk kivételes helyzetű: a lehető legtöbbet szívta magába; érvényes emlékei maradtak a harmincas évekről, a világháborúról, a rövid, de igazi békéről, mi tudtuk utóljára hasznosítani az Eötvös Kollégiumot, mert mi voltunk, akik összeomlása után kint is megálltuk a helyünket, akik – talán ez a legfontosabb – el tudtuk fogni magunknak Fülepet...” (*Magvető.*) CS. VARGA ISTVÁN